

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ
ПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ**

Л. Нагорна

ПОЛІТИЧНА МОВА: ЗМІСТ І СТРУКТУРА ПОНЯТТЯ

"Лінгвістичний поворот", що відбувся на наших очах, надав лінгвістиці статусу метадисципліни, яка запліднює власними методами суміжні сфери наукового знання. Своєрідну "лінгвістичну експансію" відчуває і розгалужена сфера політичних наук. Пошук політики у мові, аналіз мови політики став фундаментом нової субдисципліни – політичної лінгвістики, яка оформилася у 80 – 90-х рр. ХХ ст. на порубіжжі соціолінгвістики, політичної науки, політичної і культурної антропології. Сьогодні вона демонструє неабиякі можливості у дослідженні простору взаємодії між політичними і мовними явищами. Політична мова в її інтерпретації розглядається не лише як інструмент описання тих або інших політичних явищ, але й як чинник активного впливу на політичний процес шляхом формування ціннісних настанов і поведінських стереотипів. Сучасні уявлення про взаємодію політичної і мовної практик ґрунтуються на визнанні самоцінності пропонованих лінгвістикою методів дослідження мовної діяльності, насамперед методів контент-аналізу та дискурс-аналізу.

Осмислення зв'язку мови й політики тривало впродовж усього минулого століття. Ще у 1918 р. відомий французький лінгвіст А.Мейє чітко сформулював взаємозв'язок мови й політики: "боротьба за мову є символом боротьби за владу". У 1971 р. Дж.Покок звернув увагу на здатність мови дістати статус політичної підсистеми і настійно радив експериментувати з "техніками ідентифікації і дослідженнями парадигматичних мов, що використовуються у політичному дискурсі"[1]. Але повинно було пройти ще чверть століття, щоб у ході дослідження дискурсів виробився науковий підхід до вивчення політичної мови.

Сьогодні вже є цілком очевидним, що систему політичних поглядів неможливо відокремити від її вербалізованих версій. Мова – усна, писемна, друкована, електронна – нерозривно пов'язана із мисленням і пізнанням; лише на її основі може відбуватися вироблення, укорінення і поширення понять. Інтерактивне використання мови зіставне за значимістю із

демонстрацією сили і навіть із її застосуванням. Мовні особливості можуть істотно впливати на формування тих або інших відмінностей у політичній культурі. Тому лінгвістика в тій її частині, яка вивчає мову як засіб комунікації, має бути обов'язково включена в число дотичних до політики наукових дисциплін.

Але так само зрозуміло, що оскільки управління інформаційним середовищем становить ключ до управління суспільством, для дослідження комунікаційних і символічних функцій мови апарат лінгвістики явно недостатній. Воно може бути успішним лише за умови взаємного запліднення і схрещування сфер політичного і лінгвістичного знання.

Російські дослідники Н.М. та Л.М. Мухарямови визначають політичну лінгвістику як субдисципліну на стику політики і лінгвістики, що досліджує мову політики (мовні аспекти відносин влади) і мовну політику (політико-правовий режим мовного життя суспільства). Її предметом виступає уся сукупність політико-мовних відносин, увесь спектр політичних вимірів мовного життя суспільства і мовних вимірів політики [2]. Включаючись у дослідження складної сфери міжетнічної взаємодії, політична лінгвістика виконує тут своїми методами завдання прояснення дистанції між словом (намірами) і реальною сутністю політики, насамперед мовної і культурної. Саме їй під силу дослідити ситуативність, змінюваність ідентичностей залежно від контексту політичних відносин і комунікативної взаємодії, складну діалектику націоналізму і патріотизму, запропонувати найменш обтяжені конфліктогенністю засоби захисту культурної, лінгвістичної, етнічної гомогенності [3].

Проблеми мови і влади, мови й ідеології, мовного маніпулювання почали привертати увагу науковців Заходу з середини 50-х рр. ХХ ст. Відповідний бум у російській лінгвістиці почався в часи горбачовської "перебудови". Україна, якщо не рахувати окремих статей, практично лишилася осторонь цього процесу. Коли у поле дослідницької уваги й потрапляли окремі сторони політичного зловживання мовою в тоталітарну добу, то вербальні стратегії у політичній діяльності більш близького до нас часу предметом спеціального дослідження стають надто рідко. Не доводиться вже говорити про майже повну відсутність наукового інтересу до проблем теоретичного моделювання політичних дискурсів, їхньої метафоризації, особливостей політичної мови.

Остання обставина пояснюється насамперед тим, що вітчизняні політологи все ще не наважуються зробити крок назустріч лінгвістам і виробити спільну платформу для аналізу політико-мовної взаємодії. Причину цього слід бачити як у молодості політичної науки, яка ще не визначилася чітко із номенклатурою своїх субдисциплін, так і у певному консерватизмі лінгвістичного бачення проблем мовно-культурної взаємодії, зацикленого на завданнях "деколонізації". Оскільки мовний простір в Україні виявився полем гострої політичної боротьби, науковий "навколотовний" дискурс зазнає сильного політичного тиску і від того багато втрачає.

Від символічної функції мови прокладається місток до символічної політики як особливого різновиду політичної комунікації, в якій навіювання стійких символів бере гору над раціональним осмисленням. Перетворення символічного у своєрідний капітал, який здатен примножуватися чи втрачатися – прямий результат технологізації та економізації суспільних відносин. Символічна експресивність у політиці спрямована на збудження суспільної уваги, створення мотивів, провокування певних дій. Використання естетичних можливостей символу доповнюється семантичним аналізом смислів і стає підґрунтям мобілізаційних технологій. У своїх крайніх проявах символізація політики перетворює останню у різновид шоу-бізнесу, "політичний театр". Наскільки пропоновані "вистави" сподобаються публіці, величезною мірою залежить від гнучкості й досконалості політичної мови.

Вітчизняний політолог Е.Щербенко, безумовно, мав рацію, коли писав, що мова є таким самим інструментом здійснення суспільного життя, яким є ринок, вибори тощо. "При цьому "простими очима" її закономірностей не побачиш. Так само, як "ринок" – це є певні моделі, закономірності, і для їхнього досягнення нам потрібні відповідні інтелектуальні інструменти, так і мова: це не просто слова, а сама структура мислення... де певні речі можуть бути висловлені, а певні – ні; де одні елементи уявлень пов'язані з іншими так само органічно, як різні дуже несхожі органи в єдиному організмі"[4]. Як і політична система чи національна промисловість, політична мова виробляється в суспільстві і потребує спеціальних зусиль для свого підтримання.

Чіткого визначення мови політики, незважаючи на безліч її інтерпретацій, поки що немає. Найчастіше її визначають через поняття "політичний дискурс", "політична комунікація"; побутують також формули: "політична (суспільно-політична) мова", "мова суспільної думки", "мова публічної сфери" тощо. Оптимальними визначеннями можна вважати ті, які характеризують політичну мову як сукупність дискурсивних практик, що формують сферу політичної комунікації. Російський фахівець у галузі метафоричного моделювання А.Чудінов визначає політичну мову як особливу підсистему національної мови, призначену для політичної комунікації, тобто для пропаганди тих чи інших ідей, емотивного впливу на громадян, вироблення суспільного консенсусу. Політична мова відбиває політичну реальність, змінюється разом з нею і водночас бере участь у її створенні і видозмінюванні [5].

Політична мова – це насамперед інструмент, що використовується у боротьбі за владу й статус. Його прикладна функція особливо виразно виявляється під час передвиборних кампаній. Водночас політичну мову продуктивно представляти як своєрідний діалог між "партією влади" і опозицією, діалог, який час від часу переходить у поєдинок. Елементи гри, спорту, словесної війни, переплітаючись між собою, створюють ефект змагальності. При цьому одночасно здійснюється проекція як у минуле (осмислення досвіду і уроків використовується як аргументативний прийом),

так і в майбутнє (прогнозування наслідків вибору сполучається із конкретними обіцянками політика).

Лінгвісти розглядають політичну мову як одну з професійних підмов – варіантів загальнонаціональної мови. У семіотиці її представляють як корпус знаків, що становлять семантичний простір політичного дискурсу. Основна функція політичної мови – регулятивна; вона здатна пробуджувати волю до дії (як і гальмувати чи дестабілізувати відповідний процес). У рамках інструментальної функції політична мова здійснює соціальний контроль, легітимацію і відтворення влади, формує систему орієнтацій. Референтна (відображальна) функція виявляється у вибудовуванні системи взаємовідносин людини і зовнішнього світу, в якій мова виступає як інструмент інтерпретації (а також створення ілюзій).

Одна з найважливіших функцій політичної мови – вироблення вербальних механізмів зв'язку між владою і громадянським суспільством. На наш погляд, поняття "політична мережа" (policy network) пропонує вдале визначення структури політичного менеджменту, здатного поєднати інтереси держави й громадянського суспільства. І хоч у зарубіжних політичних науках точаться жваві дискусії щодо того, є це поняття лише вдалою метафорою, чи воно здатне сформулювати новий інструментальний підхід до вивчення політики, очевидно, що ми маємо справу з реальністю, яка не тільки вписується у загальний контекст глобалізаційних процесів, але й формує уявлення про спільний інтерес у політиці. Політичні мережі являють собою сукупність державних і громадських організацій, міжуправлінських структур програмного менеджменту, публічних агентств, приватних фірм, які взаємодіють між собою і обмінюються ресурсами на основі різного роду формальних і неформальних правил. Р.Родес виділяє п'ять типів політичних мереж: політичні співтовариства (policy communities), професійні мережі (professional networks), міжуправлінські мережі (intergovernmental networks), мережі виробництв (producer networks) і проблемні мережі (issue networks) [6].

Специфіка мови політики в її варіативності – вона має бути достатньо дохідливою й зрозумілою широкому загалу і водночас функціонально зумовленою необхідністю бути на рівні найсучаснішого політичного знання і тому ускладненою. Її відмінність від звичайної мови полягає і у певній "завуальованості" – політичні потреби часто зумовлюють езопівську манеру висловлювання, розраховану на "читання між рядками". Внаслідок цього політична мова, за самою своєю суттю спрямована на досягнення комунікативного ефекту, може й ускладнювати процес порозуміння.

Чи тотожні між собою поняття "мова політики" і "політична мова"? На рівні побутового слововживання, очевидно, тотожні. Але для фахівців із семіотики відмінність відчутна. Під мовою політики вони зазвичай розуміють термінологію і риторику політичної діяльності, де політики виступають у своїй професійній ролі. Політична мова у такому баченні – це не обов'язково прерогатива професійних політиків чи державних чиновників; це, по-перше, ресурс, відкритий для всіх членів мовного співтовариства, а,

по-друге, мова, що застосовується у маніпулятивних цілях. До сфери політичної мови відносять також увесь спектр проблем, пов'язаних із політичною коректністю і боротьбою за чистоту мови. Втім, визнається, що обидва поняття перебувають у відносинах перехрещування – мова політики так само є мовою маніпуляцій, як і політична мова [7].

У мові політики прийнято розрізняти мову законодавства та адміністративно-правової сфери; мову управління; мову дипломатичного спілкування та переговорів; мову політичної пропаганди; мову політичного виховання. Певні відмінності, насамперед щодо ступеня експресивності та характеру метафоризації, існують між політичною мовою, що функціонує у науковій сфері, та мовою політичної публіцистики. На відміну від мови науки, в якій над усе цінується об'єктивність, політичну мову відрізняє спонукальність і, отже, оціночна акцентованість і гіперболізація в ній іманентно присутні.

В.Дем'янков бачить відмінність політичної мови від звичайної у "термінологічності" й полемічності політичної лексики, застосуванні своєрідних мовних прийомів, "значущих пауз". Надмірна ідеологізація й наукоподібність, декламаторський стиль, лозунговість, претензія на абсолютну істину – саме те, що характеризує політичну мову і є, по суті, "перенесенням воєнних дій з поля бою на театральну сцену", "театралізованою агресією". Політичній мові притаманна своєрідна диглосія, коли мова офіційної пропаганди істотно відрізняється від звичайної. Політик оперує символами, а ефективність політичного дискурсу залежить від того, наскільки ці символи співзвучні масовій свідомості [8]. Завдання аналітика – розшифрувати символи, відшукати у кожному політичному тексті притаманний йому неекспліцитний смисл, який не тільки не адекватний буквальному, але може бути протилежним йому. Навіть базові теоретичні поняття політології, такі як "влада", "партія", "культура", за Т.Мітрохіною, є "семантичними головоломками". Майже всі політичні сили у своїй риториці апелюють до справедливості, але кожна з них вкладає в це поняття своє, відмінне від інших, бачення. Теоретичне поняття, сформульоване на матеріалі однієї політичної спільноти, при перенесенні в іншу нерідко перестає працювати [9].

Варто підкреслити, що поняття "мова політики" значною мірою метафоризоване, а тому в деяких аспектах ширше, ніж поняття "мова". Адже ритуали, навіть не сполучені із мовним супроводом – це теж мова політики, її концентрований вираз. За М.Фуко, саме ритуали окреслюють для мовців їхні ролі; ритуал фіксує гадану чи приписувану дієвість слів, межі їхньої примусової сили [10]. Ритуалізація передбачає істотне підвищення ролі символів як засобів впливу на людську поведінку. Символізуючи соціальний порядок за допомогою метафор і метонімії, ритуали покликані охороняти цей порядок. Здатність метафори редукувати складні, заплутані зв'язки до простого образу застосовується, зокрема, у конфліктному менеджменті. Як переконливо довів С.Поцелуєв на матеріалах "рейкової війни" в Росії 1998 р., "політичне залагодження конфлікту шляхом його ритуалізації є не стільки

"науковим заходом", скільки політичним мистецтвом чи, коли хочете, політичною магією"[11].

Ритуал – форма символічної дії, яка жорстко структурована і внаслідок частой повторюваності входить у звичку. Вплив ритуалу як мови політики зумовлюється поєднанням у ньому слів, звуків, жестів, образів та інших форм емоційного впливу з одночасним включенням усіх сенсорних каналів сприйняття. Водночас ритуал є елементом культурної трансмісії, поєднуючи минуле і сьогодення у символічних актах "пригадування". Звертання до політичних міфів, яке також часто є частиною ритуальної церемонії, покликане полегшувати процес політичної ідентифікації. Додатковим чинником збудження емоцій є чіткий сценарій, що в ідеалі витримується у всіх деталях. Коли людина сама стає учасником ритуалу, його емоційний вплив на неї, як правило, посилюється. Масові маніфестації у ході акцій громадянської непокори, свідками яких ми стали на початку зими 2004 р., продемонстрували величезну збуджуючу силу добре продуманого ритуалу.

Здебільшого ритуал виступає як засіб легітимації влади. У нашому випадку він став, якщо винести "за дужки" суто організаційний бік справи, інструментом демонстрації ідентичності. Незалежно від намірів ініціаторів акції люди, що вийшли на вулицю, відчули себе колективом, згуртованою спільнотою. Політичний спектакль перетворився у щось більше і якісно інше. Зрозуміло, що елементи навіювання й міфологізації не тільки не зникли, але з кожним днем виявлялися все виразніше. Проте акт пробудження громадянської свідомості відбувся, і відтепер політики комфортного життя вже не матимуть. А в яке – конструктивне чи деструктивне – русло буде спрямована пробуджена енергія, покаже час.

Політична мова, отже, являє собою досить ефективний інструмент, який не лише забезпечує вироблення й передачу політичної інформації, але й виступає творцем політичних смислів, могутнім ідеологічним чинником. Існуючи у двох формах – вербальній і символічній, політична мова диктує правила гри, що ведеться між владою і громадянами. Як елемент політичної культури, мова політики може бути і засобом виховання, і знаряддям маніпуляції свідомістю. Вивчення політичної мови покликане виявити не лише загальний напрям політики і тип політичного режиму у кожному конкретному суспільстві, але й зміст тих міфів, ілюзій, стереотипів, які свідомо "запускаються" в суспільну свідомість і є засобом маніпулятивного впливу.

Найширші можливості для моделювання політико-мовних процесів існують у рамках когнітивного методу. Зокрема, операційне кодування на основі вивчення мови політичного лідера дає змогу створити уявлення про те, яким бачить він оточуючий світ і своїх політичних союзників та опонентів, яким методам політичної взаємодії і риторичним прийомам віддає перевагу. Більш складні завдання розв'язуються методом когнітивного картування, який дозволяє моделювати процес мислення політика і передбачати його політичні ходи у майбутньому [12].

Другий важливий термін, без осмислення суті якого неможливо збагнути сутність політико-мовних відносин – *інтерація* (мовна і політична). У широкому розумінні термін "інтерація" синонімічний поняттю "взаємодія"; обидва поняття багатозначні і по-різному визначаються у концепціях символічного інтераціонізму (Дж.Мід, Г.Блумер, М.Кун), соціально-перцептивного когнітивізму (К.Левін, Ф.Гайдер), у теоріях психоаналітичної орієнтації (Г.Салівен, Е.Берн, М.Кляйн). Найчастіше під інтерацією розуміють взаємообмін думками з метою досягти порозуміння. За Ю.Габермасом, залежно від того, як плани і дії Alter стикуються з діями і планами Ego, розрізняються різні типи мовної інтерації. Якщо мова виступає як засіб передачі інформації, можна говорити про стратегічну дію. Коли ж мова є джерелом соціальної інтеграції, працює "поєднуюча енергія мови як такої", і у даному разі можна говорити про комунікативну дію. При цьому "мовненнєві дії не можуть здійснюватися з подвійними намірами": коли мовець навмисно запускає в хід механізми заохочення або погроз, навіювання чи введення в оману, такий контакт не може інтерсуб'єктивно тлумачитися у категоріях взаєморозуміння [13]. Залежно від налаштованості суб'єкта політики на приховування своїх намірів чи на відкритість у сучасній практичній філософії розрізняються поняття стратегічної та комунікативної раціональності [14].

Третє основоположне для політичної лінгвістики поняття – *політична комунікація*. Серед багатьох його значень перевага віддається характеристиці комунікації як акту спілкування і механізму передачі інформації за допомогою технічних та символічних засобів. За Н.Луманом, комунікація являє собою певний тип спостереження за світом, базований на розмежуванні інформації, повідомлення і розуміння. Вона "не в змозі контролювати те, що відбувається одночасно з нею... а, отже, вона завжди лишається залежною від звернення до власного минулого, від надмірностей, самоконструйованих рекурсій... За допомогою безперервно відтворюваного розрізнення інформації й розуміння соціальна система може спостерігати саму себе". Комунікація є соціальною, а тому неможливо ніяким чином вибудувати "суспільну" (колективну) свідомість. Це означає, що консенсус як повноцінне взаєморозуміння лишається недосяжним. Його функцію й виконує комунікація [15].

Від біологічних процесів будь-якого різновиду комунікацію відрізняє те, що вона має здатність до самоспостереження, акумуляції досвіду, вибудовування операційної пам'яті. Її розглядають як певну доповнюючу мову субстанцію, а саме – код генералізованих символів, які управляють процесом передачі результатів селекції [16]. Термін "масова комунікація" включає інституалізовані форми виробництва й поширення повідомлень, розрахованих на масовий попит. У поняття політичної комунікації включають будь-які мовні утворення, суб'єкт, адресат чи зміст яких належать до політичної сфери; у цьому розумінні поняття "політична комунікація" і "політичний дискурс" можна розглядати як синонімічні.

У рамках загальної теорії комунікації розрізняють шість фундаментальних підходів до дослідження політичної комунікації. Системний базується на напрацюваннях кібернетики: комунікація розглядається у термінах інтеракції між елементами системи. Лінгвістичний розглядає мову як засіб соціального контролю над політичними інститутами і процесами. Символічний підхід визначає політику й комунікацію у термінах обміну символами. Функціональний переносить центр ваги на забезпечення комунікацією функцій соціалізації і підтримання стабільності. Організаційний фокусує увагу на інформаційних потоках і чинниках, що можуть їх стримувати. Нарешті, підхід, який умовно називають екологічним, досліджує комунікацію з точки зору впливу на неї середовища існування, насамперед політичної системи.

Ю.Габермас наголошує на важливості ще цілого ряду понять, що регулюють політико-мовні відносини. Поняттям *культурні універсалії* (конституенти) об'єднуються мова, праця, інтеракція та система тлумачення; в термінах антропології, психології розвитку, соціолінгвістики вони позначаються як мовна компетенція, когнітивна компетенція і рольова компетенція. Поняттям *комунікативна компетенція* в сучасній філософії та політології позначають бажання та здатність громадян брати участь у демократичному політичному процесі.

Поняття "інтеракція" дещо потіснило термін "діалог" у його розширеному трактуванні – як вільного й рівноправного обміну думками з метою вироблення спільної позиції або спільного погляду на явище чи процес. Водночас зближуються поняття "діалог" і "комунікація". За М.Шульгою, сучасне розуміння діалогу означає найдемократичнішу форму комунікації, що застосовується до ситуацій, в яких інші форми інституційного спілкування неможливі. Умовами результативності діалогу вважаються подолання егоцентризму кожної зі сторін, визнання іншої сторони діалогу як рівноправного партнера. При цьому власна позиція не повинна уявлятися бездоганною, а погляд іншої сторони має розглядатися з позицій толерантності – як знання, що розширює горизонт власного буття [17].

Діалогічний потенціал соціуму визначається його здатністю використовувати різні засоби узгодження інтересів, цілей і дій. Рівень його цивілізаційної зрілості прямо залежить від діалогічної компетенції, від вміння чути опонента, розуміти систему його аргументації. Партнери по діалогу незалежні один від одного через свободу вибору і водночас вразливі внаслідок своєї відкритості. Переговорний процес – це і форма спілкування, і мистецтво, і своєрідна гра, відпрацювання технологій. Чим глибшим є конфлікт, тим важче вибудовується діалогічна взаємодія.

У сучасній філософії конструктивний діалогізм протиставляється як "монологічному раціональному пізнанню", так і "релятивістському плюралізму". Саме такі підходи домінували на XXI Всесвітньому філософському конгресі (Стамбул, 2003). Водночас філософи звертають увагу на певні методологічні негаразди, коли йдеться про діалог,

комунікацію, толерантність. Усі ці категорії стають беззмістовними в разі наявності у суспільстві установки на агресивність і конфліктну взаємодію. Діалог конструктивний лише в середовищі, вільному від крайнощів радикалізму й агресивного фундаменталізму. Нemoжливий, приміром, діалог із терористами, для яких життя людей є розмінною монетою у здійсненні їхніх амбіційних стратегій. Толерантність не може трактуватися у вигляді терпимості без берегів. Заклики до антропологічного повороту у філософії, які лунають дедалі частіше, зводяться переважно до вироблення наукою чіткої структури вказаних понять і визначенні меж їх застосовності у різних політичних ситуаціях [18].

Не має чітких обрисів і поширений у лінгвістиці й політології термін "концепт". У когнітивній лінгвістиці, де поняття "концепт" є базовим, його визначають як складну багатокомпонентну інформаційну структуру, що відображає комплекс знань людини про зовнішній світ і саму себе, а також є одиницею пам'яті. Проте в широкому слововжитку категорію "концепт" застосовують як синонім поняття; часто ним передається "ментальний зміст", "смісл". У російському словнику когнітивних термінів концепт характеризується як "термін, який слугує для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання та досвід людини"; "оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, усієї картини світу, відображеної у людській психіці" [19].

Навряд чи таке вузько психологічне тлумачення поняття наближає читача до виявлення його справжньої суті. Здається, ближча до істини українська дослідниця О.Левченко, яка пропонує окреслити концепт як стрижневу оперативну одиницю ментального рівня, що може позначатися словом, словосполученням чи фразеологізмом, структуруючи певною мірою картину світу. "Широкий погляд на розуміння культурно-значимих концептів уможлиблює пояснення взаємозв'язків мови, мислення та культури, дає змогу дослідити процеси творення значень"[20].

Базовим концептом у політичній мові є поняття "влада". Сміслова структура лексеми "влада" зводиться до права розпоряджатися, підпорядковувати своїй волі; політичне владарювання пов'язане з суттєвим, якщо не вирішальним, впливом на долі, поведінку і діяльність великих мас людей. Цікаво, що українське слово "влада" етимологічно пов'язане саме з владарюванням, тоді як, приміром, англійське *power* походить від латинського *potere*, що означає спроможність, силу. Ще більш показова етимологія російського поняття "государство" – воно віддзеркалює нічим не обмежену владу *государя*, тоді як англійське *state* є відображенням публічно-правового поняття "статус". Українська лексема "державна" походить від слова "держати" (володіти), і у порівнянні з російським "государством" тяжіє до оціночної нейтральності.

Сучасні концептуальні підходи до визначення сутності політичної влади поділяються на дві групи: атрибутивно-субстанційні, що трактують владу як атрибут, субстанційну якість суб'єкта, і реляційні, що

представляють владу як соціальну взаємодію. Водночас владу можна представити і як своєрідну систему комунікації. Однак, як зауважує Н.Луман, "спроби аналізу поняття влади самого по собі, знайдення у ньому різних смислових відтінків ніколи ні до чого не приводили; вони завжди були надто обережними і врешті-решт розчарували дослідників"[21].

Поряд з поняттям "концепт" у лінгвістиці й теорії комунікації широко застосовуються поняття "*фрейм*", "*слот*". Якщо розглядати концепт як певне знання, то фрейм являє собою форму організації цього знання, спосіб його структурування. Англо-російський словник із лінгвістики й семіотики визначає фрейм як "концептуальну структуру для декларативного, рідше – процедурного, представлення знання про типізовану ситуацію або про типові властивості об'єкта"[22]. Простіше кажучи, це рамка, в якій подається інформація про певну подію. Слот – частина фрейму, його тематичний вузол.

Оскільки йдеться про мовні відносини у політичному полі, уявляється важливим прояснити сутнісний зміст поняття "*поле політики*". Ю.Габермас визначає його як публічну сферу, простір комунікативних взаємодій, царину соціальних рефлексій і формування громадської думки. Суспільству притаманні, за Габермасом, комунікативний розум і відповідна сфера соціальної інтеграції [23].

Про "поля Бурдье" уже йшлося вище. Тут варто лише додати, що головну особливість поля політики П.Бурдье вбачає у претензії політичних акторів нав'язувати своє бачення легітимності, внаслідок чого поле політики "дедалі відчутніше схильне замикатися на своїх власних інтересах" і перетворюватися у поле символічного насильства [24].

Дещо відмінну дефініцію політичного поля пропонує російський політолог Ю.Качанов. У його трактуванні політика виступає як автономна й самодостатня система вироблення й відтворення політичного капіталу, а поле політики – як сукупність активних характеристик, що роблять політичних агентів силою, забезпечують їх владою і впливом. Качанов звертає увагу на рухливість і динамізм політичного поля; тут жоден об'єкт не є абсолютним, а зрозуміти їх взаємовідносини можна лише за допомогою співвіднесень, порівнянь, протиставлень [25]. Вітчизняна дослідниця С.Барматова пропонує свій варіант ідентифікації концепту "поле політики". В її баченні це унікальний простір функціонування політичних явищ, фактів, феноменів, який прагне абсолютної автономності, самоорганізується, опосередковується історичними, еволюційними, ментальними та іншими чинниками [26].

Утверджуються у політичній лінгвістиці і запозичені із соціальної психології поняття *інтенції* й *інтенціональності*. В поняття "інтенція" вкладається активна психологічно-політична спрямованість на об'єкт – типу тієї, яку здійснив В.Ющенко, коли 4 липня 2004 р. заявив: "Я іду в Президенти". У вивченні інтенцій використовуються підходи, запропоновані в теорії "мовленневих актів" Дж.Остіна, Дж.Серла та інших психологів. Здійснення цілеспрямованого акту впливу, коли вдається у чомусь переконати співрозмовника чи аудиторію, Остін називає перлокуцією.

Специфічність політичної мови полягає у тому, що, крім більш-менш чітко визначеного значення, кожне слово чи словосполучення містить і безліч прихованих, змінюваних ідеологічних смислів. Цим зумовлене розшарування мови на безліч *соціолектів* (термін М.Бахтіна). В середині замкнених словесно-ідеологічних конструктів абстрактні елементи мови наповнюються різним ціннісним змістом і звучать по-різному. З'являються жанрові відмінності, професійні жаргони. Якщо М.Бахтін наголошував на діалогічній природі взаємовідносин соціолектів, то у Р.Барта наголос робиться на конфліктному характері їх співіснування, "війні мов". Влада, схована у мові, за Бартом, пов'язана насамперед із тим, що "мова – це засіб класифікації і що всяка класифікація є засобом придушення".

Усі існуючі соціолекти Барт поділяв на внутрівладні і позавладні (або безвладні). Один тип мовлення розвивається "під покровом Влади" через її численні державні, соціальні й ідеологічні механізми – такий вид дискурсу Барт називав енкратичним. Інші мовленнєві практики утворюються, збагачуються, набувають пріоритетних знаків і значень "поза Владою і/або проти неї" – це акратичні види дискурсу [27].

Політична мова як один із соціолектів – ядро енкратичного дискурсу. Один з найефективніших видів влади, за П.Бурдьє, – "влада номінації". Держава виробляє і нав'язує вигідні їй категорії мислення. Все, що представлено в мові, є результатом розстановки політичних сил, який визначається в ході "символічних битв за виробництво і нав'язування легітимного бачення соціального світу"[28].

Щодо акратичних дискурсів, то їх домінантою є чинник емоційності і велика питома вага фатичного, побудованого на зовнішніх ефектах, спілкування. Демонстративне відсторонення і відчуження від влади супроводиться використанням інвективної лексики і звинувачувальною тональністю. Якщо інвективи доповнюються апеляцією до символічних цінностей свободи, справедливості, почуття людської гідності, великий загальний людей досить легко довести до "майже революційного" стану. "Розігріта" до певної кондиції, він перестає відчувати межу між законністю і беззаконням, конституційністю і антиконституційністю. Після того як дискурс переходить у стадію громадянської непокори, ця межа взагалі розмивається і зникає.

Наявність у політичній мові власного номінативного коду і набору ключових слів-ідеологем дає підставу говорити про неї як про специфічний соціолект, що виконує, як і всі соціолекти, корпоративну функцію. Кожне політичне угруповання прагне до того, щоб виробити власну ідеологічно орієнтовану форму мовного спілкування. І хоч якоїсь спеціальної лексики при цьому, як правило, не застосовують, диференціальні ознаки різних політичних соціолектів помітні навіть неозброєним оком. Специфічний набір цитат, інвектив, парольних гасел дає змогу легко розрізнити соціолекти "помаранчевих" і "синьо-білих", комуністів і націоналістів, лібералів і консерваторів.

Ключовою ознакою для розрізнення соціолектів виступає той чи інший ступінь вербальної агресивності. Терміном "агональність" позначається

наявність у політичному дискурсі знаків гомеостазу й агресії, зневажальних вульгаризмів, спрямованих на "знищення" опонента інвектив. Застосування маркерів "чужості", принижувального оціночного ранжування, ярликів, звинувачень у нечесності, демонстративна нетерпимість – такі лише деякі найтипівіші ознаки вербальної агресії, які яскраво виявилися, зокрема, у ході президентської виборчої кампанії 2004 р.

Чи з'явиться в українському суспільстві найближчим часом попит на політичну лінгвістику і які є можливості його задоволення? На наш погляд, цей попит перебуватиме у прямій залежності від темпів формування громадянського суспільства і системи зворотного зв'язку між владою і соціумом. Суспільство має бути зацікавленим у дослідженнях стану політичної мови, щоб заблокувати або принаймні зменшити до мінімуму можливості політичного маніпулювання. З другого боку, воно не може бути байдужим до "мовних ігор", що поляризують соціум, бо градус цієї поляризації вже й так "зашкалює". Інша річ, чи готове суспільство, розігрите політичними пристрастями, до адекватного сприйняття висновків науки? Адже в ньому завжди є великий процент людей, з тих чи інших (найчастіше ідеологічних) причин зацікавлених у псевдонауці й міфотворенні.

Залишається сподіватися на те, що суспільство невдовзі усвідомить безперспективність протистояння і необхідність конструктивної взаємодії. А держава повернеться обличчям до наук про суспільство і фінансуватиме не лише оплату праці, але й створення наукової інфраструктури – банків даних, електронних бібліотек, масштабних соціологічних досліджень, повноцінне інформаційне й технічне забезпечення наукових розробок. У міру того, як на цій основі формуватиметься висока культура комунікацій, діалогу і полілогу, виникатиме нове розуміння солідарності і соціальної взаємодії. У таких умовах політична лінгвістика не тільки здобуде права громадянства, але й виявиться "затребуваною" кожною із взаємодіючих політичних сил. У всякому разі, вже сьогодні очевидно, що чітка артикуляція їхніх позицій прямо залежить від культури суспільного діалогу і оволодіння методами діалогічної етики. Суспільство має бути кровно зацікавлене у тому, щоб сфера мовно-культурних відносин перестала бути ареною політичних спекуляцій.

1. Росох J.G.A. Politics, Language and Time: Essays of Political Thought and History. – Chicago, 1989. – P. 16, 29, 35. 2. Мухарямов Н.М., Мухарямова Л.М. Политическая лингвистика как научная дисциплина // Политическая наука. – 2002. – № 3. – С. 44 – 45. 3. Про можливості сучасної політичної лінгвістики докладніше див.: Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. – К., 2005. 4. Щербенко Е. Мова тоталітарного суспільства // Наукові записки ІПіЕНД. – Вип. 21. – К., 2002. – С. 206. 5. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991 – 2000). – Екатеринбург, 2001. – С. 3 – 10. 6. Див.: Бирюков С.В. Региональная политическая власть: от концептов к интегративной модели // Вестник

Московского университета. Сер.18. Социология и политология. – 2003. – № 1. – С. 3 – 24. **7.** Шейгал Е. Семиотика политического дискурса. – М., 2004. – С. 21 – 22. **8.** Демьянков В.З. Политический дискурс как предмет политологической филологии // Политическая наука. – 2002. – № 3. – С. 32 – 43. **9.** Митрохина Т.Н. Сравнение как средство развития политической теории // Полис. – 2004. – № 3. – С. 128. **10.** Фуко М. Воля к истине: По ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. – М., 1996. – С. 71. **11.** Поцелуев С.П. Ритуализация конфликта. По материалам "рельсовой войны" 1998 г. // Полис. – 2004. – № 3. – С. 88. **12.** Докладніше див.: Гаврилова М.В. Политический дискурс как объект лингвистического анализа // Полис. – 2004 – № 3. – С. 132-133. **13.** Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ // Єрмоленко А.М. Комуникативна практична філософія. Підручник. – К., 1999. – С. 293. **14.** Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі. К., 2003. – С. 81. **15.** Луман Н. Общество как социальная система. – М., 2004. – С. 75, 78, 86. **16.** Луман Н. Власть. – М., 2001. – С. 16. **17.** Шульга М. Формула злагоди і діалог культур // Віче. – 1997. – № 1. – С. 32 – 33. **18.** Федотова В.Г. Коммуникация и диалог в науке и за ее пределами // Общественные науки и современность. – 2004. – № 5. – С.75 – 82. **19.** Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996. – С. 90 – 93. **20.** Левченко О. Лінвокультурологія та її термінна система // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2003. – № 490. – С. 105 – 113. **21.** Луман Н. Власть. – С. 7. **22.** Баранов А.Н., Добровольский Д.О., Михайлов М.Н., Паршин П.Б., Романова О.И. Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике. – Т.1. – М., 1996. – С. 231. **23.** Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. – М., 1995. **24.** Бурдьё П. Начала. – М., 1994. – С. 115 – 120. **25.** Качанов Ю.Л. Производство политического поля в современной России // Социс. – 1997. – № 11. – С. 3 – 12. **26.** Барматова С. Поле політики: до проблеми теоретичної ідентифікації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 173. **27.** Барт Р. Война языков // Избранные работы. Семиотика, поэтика. – М., 1994. – С. 536 – 537, 548. **28.** Бурдьё П. Социальное пространство и генезис классов // Вопросы социологии. – 1992. – № 1. – С. 37.